
Јасмина Шаранац Стаменковић
(Филозофски факултет, Универзитет у Нишу)

**БРАТСКИ И ПОЛИТИЧКИ ОДНОСИ ЦАРА
КОНСТАНТИНА X ДУКЕ И КЕСАРА ЈОВАНА ДУКЕ У
СПИСИМА МИХАИЛА ПСЕЛА**

Анстракт: У раду се разматра Пселово писмо број 43 из критичког издања Стратиса Папајоануа, упућено кесару Јовану Дуки. Циљ овог истраживања јесте да се писмо, као драгоценост сведочанства византијског културног наслеђа, објасни у контексту политичке и друштвене историје Византије XI века и уз стручне коментаре преведе на српски језик. Поред историјске и текстуалне анализе разматраног писма биће сагледани подаци и из других Пселових списа: *Хронографије*, Пселовог историографског дела и писама упућених кесару Јовану Дуки. Где год је могуће, биће упоређиване Пселове вести које сведоче о односу двојице браће, како би се читаоцима приближила слика породичних односа најважнијих чланова династије Дуке, цара Константина X и кесара Јована.

Кључне речи: писмо, Михаило Псел, XI век, цар Константин X Дука, кесар Јован Дука

Михаило Псел био је најученији филозоф, ретор и књижевник Византијског царства у XI веку.¹ Будући да је имао и активну политичку улогу на цариградском двору Псел је једна од фасцинантнијих, инспиративнијих, али и контроверзнијих личности византијске историје.

У Пселовој богатој литерарној заоставштини сачуван је корпус писама упућених највишим члановима политичко-културне елите византијске државе. Тежиште истраживања у раду односи се на Пселово писмо бр. 43 из критичког издања Стратиса Папајоануа, упућено кесару Јовану Дуки.² Писмо се разликује од других тридесет и пет Пселових писама упућених кесару Јовану³ по томе што је ово једини извор у коме се

---

¹ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта *Историја данас, изазови и искушења*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 336/1-6-01).

² Michael Psellus, *Epistulae I*, ed. S. Papaioannou, Berlin–Boston 2019, 99–103.

³ *Ibidem*, 103–175.

осликавају нијансе односа цара Константина X Дуке (1059–1067) и кесара Јована Дуке. Ниједан други извор осим разматраног писма не указује да су поверење и комуникација међу двојицом браће Дука били нарушени током осмогодишње Константинове владавине. Поред тога, рад доноси први превод писма на српски језик.⁴

Кратке биографије цара Константина Дуке и кесара Јована Дуке

Константин Дука се у изворима појављује први пут у вези са догађајем из 1034. године. Тада је подржао претензије на престо свог таста Константина Даласина и супротставио се цару Михаилу IV Пафлагонцу (1034–1041). Није познато да ли је обављао неке функције, али га византијски писци сматрају једним од угледних личности у Византији. После смрти своје прве жене, оженио се Евдокијом Макремволитисом, рођаком цариградског патријарха Михаила Керуларија (1043–1058). Константин Дука био је један од главних организатора у побуни источних стратега 1057. године на чијем је челу стајао Исак Комнин.⁵ Тада је имао титулу *вестарха*. Током Исакове кратке владавине (1057–1059) био је награђен титулом *проедра*.⁶ Цар Исак Комнин абдицирао је у његову корист.⁷ Период владавине Константина Дуке омогућио је да породица Дука постане један од најугледнијих византијских аристократских родова. Упокојио се 1067. године.

Јован Дука био је рођени брат Константина Дуке. Са братом је учествовао у побуни источних стратега 1057. године. У науци постоји претпоставка да је Јован Дука био на положају катепана Едесе у месецима пре него што је његов брат постао цар.⁸ По Константиновом доласку на престо (1059) Јован је био награђен титулом *кесара*.⁹ После

⁴ Иако у науци, од 2017. године, када је Мајкл Цефрис издао сажетке Пселових писама на енглеском језику на основу некритичких издања П. Готјеа, М. Сатаса и Е. Курца и Ф. Дрексела, није непознато шта се крије у садржају писама, без њиховог превода на неки од савремених језика шира читалачка публика не може да ужива у префињеном начину изражавања, лепоти језика и маестралним стилским егзибицијама једног од најученијих интелектуалних првака Византијског царства. Уп. М. Jeffreys, *Summaries of the Letters of Michael Psellos*, *The Letters of Psellos*. Cultural Networks and Historical Realities, ed. M. Jeffreys – M. D. Lauxtermann, Oxford University Press 2017, 151–416.

⁵ О побуни источних стратега 1057. године в. Б. Крсмановић, *Успон војног племства у Византији XI века*, Београд 2001, 145–225.

⁶ *Ibidem*, 166. и н. 74. и 167. и н. 78.

⁷ Ј. Шаранац Стаменковић, *Игре око цариградског престола. Долазак на власт Константина X Дуке*, Ниш 2022, 43–55.

⁸ Б. Крсмановић, *Успон војног племства у Византији XI века*, Београд 2001, 168. и н. 80 (с прегледом старије литературе).

⁹ Да је Јован Дука уживао поменуту титулу сведочи и његов печат из 1060–1071. године. На аверсу печата приказано је попрсје Богородице која пред собом држи малог Христа у медаљону. По ободу печата тече натпис: +ΘΚΕΡΟΝΘΕΙΤΩCΩΔΥΛΩ: Θεοτόκε, βοήθει τῷ σῷ δοῦλω. На реверсу је приказана кесарова биста и налази се епиграф: ΙΩΤΩΕΥΤΥΧΕ CΤΑΤ,ΚΑΙCΑΡΙ: Ἰωάννη τῷ εὐτυχεστάτῳ καίCαρι, в. Byzantine lead

смрти Константина X (1067) био је главни заштитник династичких интереса породице Дука. Стога је био против удаје своје снахе Евдокије Макремволитисе за Романа Диогена. Када је Диоген постао цар (1068–1071), био је његов противник. Свесрдно је помагао долазак на власт свог братанца Михаила VII Дуке (1071–1078), прворођеног сина Константина X и Евдокије Макремволитисе. Био је заслужан за орођавање Дука и Комнина будући да је подржао склапање брака између своје унуке Ирине Дуке и Алексија Комнина.¹⁰ Имао је веома запажену улогу у побуни Алексија Комнина 1081. године. У току владавине Алексија Комнина (1081–1118), Јованов утицај је знатно опао. Преминуо је 1088. године.

Превод писма

Кесару [Јовану Дуки]

Најсрећнији *кесаре*! Нека ово буде ти посланице почетак. Зазивам те најсрећнијим, не због тога што си имао срећу да кесар постанеш (то се десило и многим другима и још бројнијима је потпуно омашило срећу), но стога што си од најбољег цара и брата узнесен био на најузвишеније место [функцију]. Провиђењем вишњим покренут и чинећи све са расуђивањем разумним, учинио те је судеоником у власти не толико из братске благонаклоности; јер беше подстакнут провиђењем и разумним расуђивањем, него и из љубави и [братске] повезаности.

И опет ћу ти узвикнути првим гласом [којим сам те претходно назвао]: најсрећнији кесаре. А додаћу: и најобразованији и најмудрији! Јер обе врлине видим код тебе са срећом заједно – мудрост и образовање. И немој да ме за ласкавца узимаш у овом животном добу, него више за неугог хвалитеља, јер изоставивши да те похвалим за војне успехе, које си и раније постизао и сад их нижеш, приносим ти похвалу за реторику твоју, иако никада ниси филозофирао, нити си јавно иступао. И тако нити самог себе заваравам, али не желим да варам ни тебе. Јер код тебе љубав и жудња за говорења знањем, и твоја жеља да мудрим речима збориш, твоја очараност списа лепотом и дражју писама, то додатно о твојој сведочи мудрости.

Оним кесарима старим име среће беше само за њих остављено, и нико од мудраца се ради њих усрећио није. Ради величанствености твоје име ти као светлост Сунца постаде. Ко год би ти се приближио, одмах се усрећује. Доказ томе сам први ја сам. Јер, раније сам се дивео говорима. А сада, због пријатељства са тобом, познат ћу постати свима. Јер стекох срећу да те за новог хвалиоца говора својих имам. И да си напустио мудраце друге (многи су можда од мене бољи и узвишенији), али ти желиш само у

seals I, ed. G. Zacos – A. Vegler, Basel 1972, 1458–1459 (бр. 2683a, b, c, d). О кесару Јовану Дуки в. D. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, 34–41.

¹⁰ В. Станковић, *Комнини у Цариграду (1057–1185). Еволуција једне владарске породице*, Београд 2006, 26.

чарима мојим да уживаш, и оставивши изворе океана мудраца старих, воду моју што тече у танком млазу црпиш, и жељно утољујеш жеђ изворском водом мојом.

Ја сам због тебе срећан, али се и много за тебе бринем. Дакле, који демон те је омађијао и неке мисли безнађа пуне душом твојом посејао те претпоставио си да брат ти је (да тако кажемо) и отац, умањило наклоност првобитну, и прво те уздигавши до почасте среће апсолутне, сада престаде са благонаклоношћу према теби?

Који [други] сведок ми је потребан о лепотама брата твога? Кога другога ћу претпоставити за зналца најбољег душе његове свете? Ти сам ћеш довољан бити, што си и пре стицања власти много пута ми описао човека овог, као и много пута после стицања власти си [о њему] говорио. Зар дакле није такав брат, каквог си га описивао и тачно насликао? Присети се и писма из Едесе и говора након њих.

Зашто би онај који је много година одгајан у очевидној врлини и са свима је пристојан и најбољи постао, према теби самом душе благонаклоност променио? Не мисли тако, најбољи међу људима свим. Сматраш ли да завирити могу у душу и сазнати тајне и неизрециве ствари оштроумљем, нека ти се учврсти његова [царева] мисао, и нека ти се придода његова [царева] благонаклоност, и нека узрасте [царева] љубав. А ти од мене познајеш боље брата свог, [знаш] да на његово понашање ласкање не утиче, и о пријатељству и благонаклоности не галами језиком него их у души сакрива дубоко. Похвале језиком оставио је људима превртљивим и доконим, док он опонаша старо држање јунака највећих и веома позитивно мисли. Жели што мање да на пријатеље грми, будући благ и миран као без таласа море, пиркајући као поветарац душама вољених људи.

И много ме је пута преварио не трчећи у сусрет мени, који сам трчао ка њему, нити ме је слатко изљубио. Тада сам то за занемаривање узимао; а убрзо сам схватио, удубивши се у у начин размишљања његовог, [да протумачим] као промену понашања. Такав је он по души; и мада то знаш, зашто те жалост спопада, када треба да чист и искрен карактер царев волиш?

А ја му читајући посланицу твоју јавно пред другима, видех како се слатко осмехује и како радује се. А када сам му поново прочитао насамо, видех [његову] потпуну промену, мало је требало и да заплаче, (да ми не би било непријатно) и кратко је нешто промрмљао оптуживши те. Испричао је и о Антиохији, додавши заклетве неизрециве, да наредба није донета на основу ваше претпоставке, него да би нешто спознао одатле од твојих тајни највећих. А твоја видљива обележја, рекао је да су знамења душевних твојих особина. Говорим о чистим осећањима према теби, о братској благонаклоности, о заједничкој вољи за јединством и слогом, којима подстакнут постави тебе одмах уз власт највишу, и велике ствари је оцртао кроз мање.

А ти ако ме за човека узимаш који није лицемеран и за пријатеља најискренијег, и добро знаш да не глумим ни верност ни пријатељство, онда препознај и таквог брата свог, који није се променио у братској љубави и повезаности [са тобом].

Сваку жалосну помисао из душе истерај, сретни се са слатким надама; и поверења имај у брата свог и господара. И ако ти много пута западне нешто од ствари оних што их не очекујеш, прихвати то као царску вештину управљања и штавише као промисао Божију. Тако ти твоје свете главе! Највећа достигнућа су остала без управитеља, много пута потопивши оне који стекше их. Јер треба нама који у богатству уживамо и да се понашамо беспрекорно и да неким уздама управљамо импулсе неразумне и ходамо путем животним учећи се.

У таквим се мислима покажи мени како филозофираш. Једном утврдивши себе на безбедном темељу љубави цара и брата, не узнемиравај се мислима што ти стално падају на ум.

Датовање писма

Мајкл Цефрис датира писмо у 1060. годину, што се чини највероватнијим датумом.¹¹ Иако не предочава зашто сматра да је писмо настало те године, сасвим је извесно да је Константин дошао на власт крајем новембра, односно почетком децембра 1059. године, те иако није немогуће, прилично је тешко прихватити чињеницу да је одмах по ступању на власт (у времену када је исту требало учврстити), за непуних месец и по дана дошло до размимоилажења цара и кесара. Из писма је јасно да се кесар Јован Дука налазио у Антиохији у тренутку када сазнаје за узнемирујућу одлуку свог брата. То указује да је писмо морало настати пре 23. априла 1060. године. Тада је дошло до покушаја атентата на цара Константина X, његову жену и децу у престоници.¹² Према сведочењу Михаила Аталијата, византијског писца XI века, кесар Јован Дука био је задужен за гушење побуне у Цариграду.¹³ Другим речима, кесар се тада налазио у престоници. Судаћи по каснијим Пселовим писмима упућеним Јовану Дуки, ту је и остао до смрти свога брата.¹⁴ Поред тога, не треба изгубити из вида да је по Константиновом учвршћивању на власти кесар био тај који је посредовао код цара за Михаила Псела, односно да је Псел изгубио директан приступ Константину X.¹⁵

¹¹ M. Jeffreys, *Summaries of the Letters of Michael Psellos*, *The Letters of Psellos. Cultural Networks and Historical Realities*, ed. M. Jeffreys – M. D. Lauxtermann, Oxford University Press 2017, 158.

¹² Детаљно о томе в. Ј. Шаранац Стаменковић, *Игре око цариградског престола. Долазак на власт Константина X Дуке*, Ниш 2022, 68–80.

¹³ Miguel Atalates *Historia*, ed. M. I. Pérez, Madrid 2002, 56–57.

¹⁴ Детаљније о томе в. Ј. Шаранац Стаменковић, *Игре око цариградског престола. Долазак на власт Константина X Дуке*, Ниш 2022, 201–206.

¹⁵ M. Jeffreys, *Psellos and 'his emperors': fact, fiction and genre*. *History as Literature in Byzantium*. ed. R. Macrides (Birmingham 2010), 82–83; Ј. Шаранац Стаменковић,

Контекст, композиција и анализа

Будући да је аутор разматраног писма Михаило Псел, један од најученијих људи у целокупној византијској историји, те да је посланица упућена кесару Јовану Дуки, једном од највиших припадника византијске интелектуалне елите XI века – стил писма је веома продуктовољен и смотрен, а тон је високопанегиричан. Писмо указује да су кесар Јован Дука и Михаило Псел били у веома блиским пријатељским односима те је писмом, као средством комуницирања међу њима, требало да се очува и одржи пријатељска веза (грч. *φιλία*).¹⁶ Кроз писмо се без извештачене форме оцртавају државно-политички и приватно-друштвени односи цара Константина X и кесара Јована Дуке.

На основу података које писмо пружа јасно да је између браће Дука постајало извесно неслагање у вези са неким државним питањем (не знамо о чему је реч) које је довело до тога да је кесар, који се налазио Антиохији, озбиљно почео да сумња у политику свога брата. Уз то, кесар је сматрао да је изгубио цареву благонаклоност. Михаило Псел, један од главних царевих саветодаваца, у то време, убеђивао га је у супротно.

Имајући у виду да се ради о првим месецима владавине Константина X, када је Исак Комнин био замонашен, августа Екатерина бугарска била на власти уз Константина Дуку, а чланови породице Комнин требало да се помире са чињеницом да нису основали династију, врло је могуће да је Псел, дубоко предан свом послу и новом цару, настојао да предупреди могући унутардржавни проблем.¹⁷ У прилог томе говори и чињеница да кроз цело Пселово писмо провејава византијска владарска идеологија, по којој је византијски цар на Земљи слика и прилика Бога на небу,¹⁸ те да су све државне одлуке цара Константина X донете искључиво Божијом промишљу. Стога и термин *οἰκονομία* у закључном пасусу Пселовог писма (грч. *οἰκονομίαν τοῦτο δέχου βασιλικήν*)¹⁹ не треба схватити у основном значењу речи „економија, управа” него као теолошки израз за спасење остварено Христом, што потврђује говор о Божијој промисли у наставку реченице (грч. *καὶ μάλιστα θεοῦ πρόνοιαν*)²⁰. Псел подсећа да цара

Игре око цариградског престола. Долазак на власт Константина X Дуке, Ниш 2022, 206.

¹⁶ M. Grünbart, *Formen der Anrede im byzantinischen Brief vom 6. bis zum 12. Jahrhundert*, Wien 2005, 113–123.

¹⁷ J. Шаранац Стаменковић, *Игре око цариградског престола. Долазак на власт Константина X Дуке*, Ниш 2022, 199.

¹⁸ Детаљније о византијској владарској идеологији в. Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*, О веровањима и схватањима Византинаца, Сабрана дела Георгија Острогорског V, ур. Ж. Стојковић, Београд 1970, 263–277.

¹⁹ Michael Psellus, *Epistulae I*, ed. S. Papaioannou, Berlin–Boston 2019, бр. 43, 103⁸⁶⁻⁸⁷.

²⁰ *Ibidem*, 103⁸⁷.

Константина Дуку треба схватити као икону Бога, те да као што Бог има „економију” извршену Христом, тако и Дука има „економију” управљања Царством.

Нема сумње да су двојица браће Дука изгладила свој однос. Колики је допринос томе дао Михаило Псел не може се тачно рећи. Извесно је да се јако трудио да се не наруши кесарова позиција код цара Константина Дуке.

*

Распоред тематских јединица писма је следећи: у уводном делу Михаило Псел напомиње да је Јован Дука најсрећнији човек указујућу на достојанство кесара које је добио од свог брата. Псел наглашава да Јован дели власт са византијским царем који му је то омогућио из више разлога – Константин X је био подстакнут Божијом промишљу; то је био рационалан политички потез; коначно, Константин X је волео свог брата.²¹

У средишњем делу Михаило Псел подвлачи да је кесар образован и мудар јер упркос чињеници да не познаје филозофију и реторику схвата важност учених људи. Стога му филозоф са захвалношћу указује да је срећан што је он очаран његовим беседама те да је дубоко свестан чињенице да ће због кесаровог пријатељства постати познат широм Царства.²² Истовремено, Псел изражава забринутост за кесара.²³ Разлог за то лежи у чињеници да је дошло до несугласица између браће Дука у вези са одређеним државним питањем. Цар је захтевао од кесара да учини нешто како је наредио, а кесару се није допала царева одлука. Јован Дука посумњао је у доследност и добронамерност брата те филозоф покушава да га утеши, објасни и оправда поступке цара Константина X.²⁴

Поставивши пред собом циљ да убеди кесара да кротко прихвати царева одлуку, Псел саветује Јована да завири у своју душу и подсећа га да је управо он сâм веровао у врлине свог брата које су га предодредиле за византијски престо.²⁵ Стога филозоф помиње писма из Едесе које му је Јован слао и у којима је хвалио свог брата.²⁶ Филозоф изражава веру у Константинов карактер и његово управљање државним пословима те наглашава како владар није експлицитан у изражавању својих емоција пред великодостојницима Царства.²⁷ С тим у вези, Михаило Псел признаје да је некада и он сâм био заведен царевим понашањем.²⁸

Псел покушава да орасположи кесара и уверава га у ненарушену наклоност цара. Детаљно описује како је лично он прочитао кесарову посланицу јавно. Филозоф објашњава да је током читања приметно царев

²¹ *Ibidem*, 99₁₋₄ – 100₅₋₁₀.

²² *Ibidem*, 100₁₁₋₃₁ – 101₃₂₋₃₃.

²³ *Ibidem*, 101₃₄.

²⁴ *Ibidem*, 101₃₄₋₃₉.

²⁵ *Ibidem*, 101₄₀₋₄₅.

²⁶ *Ibidem*, 101₄₅₋₄₆.

²⁷ *Ibidem*, 101₄₇₋₅₀ – 102₅₁₋₆₀.

²⁸ *Ibidem*, 102₆₁₋₆₇.

осмех намењен државним функционерима (званично понашање владара), али му јасно предочава да се Константин приметно растужио када су остали насамо (приватна осећања брата).²⁹

У завршном делу писма Псел подвлачи Константинову љубав према Јовану, истиче да је он сâм кесаров искрени пријатељ и да није лицемер.³⁰ Саветује Јовану да доживи Константинове одлуке као његову државничку вештину управљања Царством, али и као промисао Божију и опомиње га да контролише своје поступке.³¹

Филозоф закључује писмо умирујућим тоном уверавајући Јована још једном у неизмерну љубав његовог брата. Псел саветује кесару да престане да оптерећује сâм себе ружним и нетачним мислима.³²

*

Михаило Псел у писму на два места апострофира Јована Дуку „најсрећнијим кесаром” (грч. *εὐτυχέστατε καῖσαρ*).³³ У писму такође подвлачи да је претходним кесарима „име среће” било битно само за њих (грч. *Τοῖς μὲν οὖν παλαιοῖς ἐκείνοις καῖσαρσι τὸ τῆς εὐτυχίας ὄνομα μέχρις αὐτῶν ἦν*),³⁴ док код Јована то није случај. С тим у вези можда се може претпоставити да врсни византијски литерата алудира на значење имена Јован, које на јеврејском значи „Бог је моја срећа, сјај”.³⁵

На сличан начин – кратко, директно и куртоазно – филозоф започиње и друга писма Јовану Дуки. Псел га ословљава са: „најузвишенији кесаре и деспоте” (грч. *ὑψηλότατε καῖσαρ καὶ δέσποτα*),³⁶ „највећи кесаре” (грч. *μέγιστε καῖσαρ*),³⁷ „најцењенији кесаре” (грч. *καῖσαρ ὑπέριμπε*),³⁸ „најбољи мој деспоте” (грч. *δέσποτά μου χρηστότατε*),³⁹ „најбожанственија душо” (грч. *θειοτάτη ψυχῆ*),⁴⁰ „пречудесни мој кесаре” (грч. *ὑπερθαύμαστε μοι καῖσαρ*),⁴¹ „најамбициознији кесаре” (грч. *φιλοτιμότατε καῖσαρ*),⁴² „узвишени кесаре” (грч. *σεβαστέ καῖσαρ*),⁴³ или „деспоте мој и кесаре” (грч. *δέσποτά μου καῖσαρ*).⁴⁴

²⁹ *Ibidem.*, 102₆₈₋₇₄ – 103₇₅₋₇₉.

³⁰ *Ibidem.*, 103₈₀₋₈₃.

³¹ *Ibidem.*, 103₈₄₋₉₂.

³² *Ibidem.*, 103₉₃₋₉₅.

³³ *Ibidem.*, 99₁, 100₁₁₋₁₂.

³⁴ *Ibidem.*, 100₂₄₋₂₅.

³⁵ Јеремија 40,7-8 (LXX 47,7-8).

³⁶ Michael Psellus, *Epistulae I*, ed. S. Papaioannou, Berlin–Boston 2019, бр. 57, 124₁₋₂.

³⁷ *Ibidem.*, бр. 51, 113₁; бр. 52, 115₁; бр. 62, 135₁.

³⁸ *Ibidem.*, бр. 66, 147₆.

³⁹ *Ibidem.*, бр. 56, 123₁.

⁴⁰ *Ibidem.*, бр. 65, 145₁.

⁴¹ *Ibidem.*, бр. 67, 150₂.

⁴² *Ibidem.*, бр. 68, 153₁.

⁴³ *Ibidem.*, бр. 78, 170₁.

⁴⁴ *Ibidem.*, бр. 44, 103₁.

Пар писама имају дуго и алегорично обраћању кесару: „непроцењиви кесаре и узвишенији од сваког узвишеног имена” (грч. *ἀτίμητε καῖσαρ, καὶ κρείττων παντὸς ὀνόματος κρείττωνος*),⁴⁵ „најцењенији деспоте и изнад сваког имена и функције” (грч. *ὑπέριτε δέσποτα καὶ ὑπὲρ πάν ὄνομα καὶ ἀξίωμα*),⁴⁶ „неупоредиви кесаре и по пореклу и по души” (грч. *ἀσύγκριτε καῖσαρ καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν ψυχὴν*),⁴⁷ „кесаре који си изнад сваке природе” (грч. *ὦ πάσης ἐπέκεινα καῖσαρ φύσεως*),⁴⁸ „највећи и достојни дивљења од свих икада рођених кесара” (грч. *μέγιστε τῶν πάποτε γεγενημένων καισαρῶν*),⁴⁹ или „деспотска главо и једнако поштована од мене као што је Бог” (грч. *δεσποτικὴ κεφαλὴ καὶ ἰσά μοι τιμημένη θεῷ*).⁵⁰

Врло је занимљива чињеница да Михаило Псел у једном писму упућеном кесару у дужем уводном обраћању Јовану Дуки каже: „Најамбициознији царе и највећи кесаре и деспотска главо душе моје” (грч. *φιλοτιμότετε βασιλεῦ καὶ μέγιστε καῖσαρ καὶ δεσποτικὴ τῆς ἐμῆς ψυχῆς κεφαλὴ*).⁵¹ Да ли је изузетно смелим апострофирањем Михаило Псел желео да истакне да је Јован Дука „саучесник у власти” (грч. *κοινωνόν σε τοῦ κράτους*) Константину Дуки,⁵² или је, можда, дворски учењак био упознат са намерама владајућег цара – да Јован Дука у случају цареве смрти и формално преузме бригу о младим царевима док не стасају за самостално управљање Царством – остаје отворено питање.

Вероватно је начин на који се учењак обраћао кесару зависио од његовог актуелног стваралачког заноса и надахнућа, као и садржаја писма те на основу обраћања не би могло да се закључи нешто ближе о тренутном односу писмописца и адресата.

*

Михаило Псел у *Хронографији* потврђује своје наводе из писма – цар Константин X Дука имао је поверење у свог брата. Стога га је „уздигао у достојанство кесара” те су „заједно израђивали владарске одлуке” (грч. *Τὸν μέντοι γε ἀδελφὸν Ἰωάννης εἰς τὸ τοῦ καίσαρος ἀνενεγκῶν ἀξίωμα ..., καὶ κοινωνὸν ἐποιεῖτο τῶν ἀρχικῶν βουλευμάτων*). Кесар је заслужио да саучествује у власти јер су га „красили разум, величина душе и у послу спретност” (грч. *ἐκεκόσμητο γὰρ καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος συνέσει καὶ μεγαλοφροσύνη καὶ τῇ περὶ τὰ πράγματα δεξιότητι*).⁵³ Дубина Константиновог поверења у Јована види се по томе што је Константин, након сазнања да се тешко разболео,

⁴⁵ *Ibidem*, бр. 53, 117₁₋₂.

⁴⁶ *Ibidem*, бр. 55, 122₁₋₂.

⁴⁷ *Ibidem*, бр. 59, 127₁₋₂.

⁴⁸ *Ibidem*, бр. 45, 104₁₋₂.

⁴⁹ *Ibidem*, бр. 64, 141₁₋₂.

⁵⁰ *Ibidem*, бр. 76, 162₁₋₂.

⁵¹ *Ibidem*, бр. 58, 125₁₋₂.

⁵² *Ibidem*, бр. 43, 100₇₋₈.

⁵³ Michael Psellos, *Leben der Byzantinischen Kaiser (976–1075) Chronographia*, ed. D. R. Reinsch, Berlin – München – Boston 2015, 724.

„још много пре смрти” поверио брату „своју децу да о њима као отац брине” (грч. *ἔθεν καὶ νοσήματι δεινῶ πρό πολλοῦ τῆς τελευτῆς κατάσχετος γεγυρόνς, ὥσπερ ὑπὸ πατρὶ τοῦς ἰδίους παῖδας πεποιήται*).⁵⁴

Описујући стање у Цариграду након неуспелог атентата на цара Константина X, априла 1060. године, Михаило Аталијат у својој *Историји* каже да су се градом сложено ориле победничке песме те да је становништво гласно аплаудирало цару и његовом брату и „с много лепих речи и тамјана учествовало је у процесии” (грч. *ἦσαν γὰρ ἀναλαβόμενοι πάντες ἑαυτοὺς καὶ τοῦτω συγκροτοῦντες τὰ νικητήρια καὶ τοῖς βασιλεῦσι τὸ κράτος ἐπικροτοῦντες καὶ σὺν εὐφροσύνῃ καὶ θυμιάμασι πλείστοις τὴν προπομπὴν ἐργαζόμενοι*).⁵⁵ Уочљиво је да Аталијат користи множину (грч. *βασιλεῦσι*), што указује да су истовремено постојала два цара. Тиме писац несумњиво истиче незаменљиву улогу у држави коју је кесар Јован Дука имао током владавине свог брата.

Скиличин настављач, такође, сведочи да је цар Константин X Дука са братом делио „најповерљивије планове и савете” (грч. *Καίσαρα δὲ τὸν αὐτοῦ ἀδελφὸν προχειρισάμενος κοινὸν βουλευμάτων μυστηριωδῶν καὶ σκεμμάτων ἐτίθετο*).⁵⁶ Док Јован Зонара интригантно пише у *Хроници*, да је цар Константин X упутио кесара Јована „у све своје тајне” (грч. *τῶν μυστηρίων συνίστορα*).⁵⁷

Познато је да се августа Евдокија Макремволитиса у писаној форми, пред породицом и највишим византијским представницима цркве и државе, заклела Константину X Дуки да се неће преудати након његове смрти.⁵⁸ Заклетвом се обавезала Константину X да ће у погледу државних питања сарађивати са кесаром Јованом Дуком, својим девером, те да ће своје рођаке Нићифора и Константина Керуларија искључити из власти.⁵⁹

„Још и ово уверавам тебе, господара мог и василевса [Константина X], да за све време живота свог нећу никога од ближих својих или даљих рођака поставити [између мене и кесара] да државом управљају; већ те уверавам о најблаженијем кесару и брату који учествује у власти твојој, господару мој, уздајући се у Бога, да дели ти га нећу од љубави према власти твојој, као што сам и до сада чинила, и да ћу у свему осталом,

⁵⁴ *Ibidem*, 724.

⁵⁵ Miguel Atalates *Historia*, ed. M. I. Pérez, Madrid 2002, 56–57.

⁵⁶ Byzantium in the Time of Troubles. The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057–1079), ed. W. J. Nesbitt – E. McGeer, Leiden–Boston 2020, 68.

⁵⁷ Ioannis Zonarae epitome historiarum III, ed. Th. Bütner-Wobst, Bonn 1897, 682.

⁵⁸ N. Oikonomidès, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance*. *REB* 21 (1963), 105–108; J. Шаранац Стаменковић, *Заклетва на верност августе Евдокије Макремволитисе ромејском цару Константину X Дуки*, Црквене студије 17 (2020), 101–102.

⁵⁹ N. Oikonomidès, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance*. *REB* 21 (1963), 107, 119; L. Garland, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527–1204*. London – New York 1999, 170; J. Шаранац Стаменковић, *Заклетва на верност августе Евдокије Макремволитисе ромејском цару Константину X Дуки*, Црквене студије 17 (2020), 104. и н. 10.

господару мој, да задржим га у служби његовој на којој је сада, и у власти што је сада има и у уделу у власти твојој, као и да ћу их и увећати, како њему тако и деци његовој. И у мени наћи неће разлог за тугу или саблазан, уздајући се у Бога, нити он, нити деца његова.”⁶⁰

На још једном месту у заклетви Евдокија истиче Константину X да је свесна да кесар Јован Дука „учествује у власти” његовој (грч. *καίσαρος καὶ ἀδελφοῦ τῆς βασιλείας σου*).⁶¹

Закључна разматрања

Извесно је да се сви византијски извори слажу у једном – кесар Јован Дука био је Константину X човек од поверења. Стога је вероватно да га је Константин Дука, у случају своје смрти, видео као најбољег кандидата за намесника малолетним царевићима. У прилог овој хипотези ишла би чињеница да је Константин Дука доделио брату достојанство кесара, које је, према традицији у Византији, имало велику и обавезујућу тежину и било у нераскидивој вези са римским престоном.⁶²

Но, однос снага владајућих породица Дука и Керуларија био је такав да је цар Константин X био готово принуђен да приступи дипломатском решењу. Може се рећи да се цар Константин Дука прибојавао политичких амбиција чланова рода Керуларија. Најпре је стрепио од намера своје супруге која је била свесна свог утицаја у Цариграду.⁶³ Иако је веома поштовао Евдокијине државничке способности,⁶⁴ Константин се плашио да је угледно порекло не заслепи, те да је рођаци не наведу да донесе

⁶⁰ N. Oikonomidès, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance*. REB 21 (1963), 107⁷⁶–108⁸⁷; Уп. Ј. Шаранац Стаменковић, *Заклетва на верност августе Евдокије Макремволитисе ромејском цару Константину X Дуки*, Црквене студије 17 (2020), 102.

⁶¹ N. Oikonomidès, *Le serment de l'impératrice Eudocie (1067). Un épisode de l'histoire dynastique de Byzance*. REB 21 (1963), 106⁵¹–52; Ј. Шаранац Стаменковић, *Заклетва на верност августе Евдокије Макремволитисе ромејском цару Константину X Дуки*, Црквене студије 17 (2020), 102.

⁶² Титула кесара од краја Македонске династије, од тренутка када је царица Зоја посинила Михаила Пафлагонца [будућег цара Михаила V (1041–1042)], враћа традицију и сећање на то да су достојанственици са титулом кесара у рановизантијском периоду били савладари или су били предвиђени за наследнике престола. Детаљније о томе в. Г. Острогорски, *Сацаровање у средњовековној Византији*, Из византијске историје, историографије и просопографије, Сабрана дела Георгија Острогорског III, ур. Ж. Стојковић, Београд 1970, 187–188; Б. Крсмановић, *Успон војног племства у Византији XI века*, Београд 2001, 217. н. 254 (с прегледом старије литературе); В. Станковић, *Новелисим Константин, Михаило V и род Пафлагонца*, ЗРВИ 40 (2003), 35.

⁶³ Ј. Шаранац Стаменковић, *Игре око цариградског престола. Долазак на власт Константина X Дуке*, Ниш 2022, 238.

⁶⁴ Ј. Šaranac Stamenković – I. Ljubomirović, *The Encomiums by Michael Psellos dedicated to the Augusta Eudokia Makrembolitissa*, Гласник института за националну историју – Скопје, 63/1–2 (2019), 80–81.

политичке одлуке које би угрозиле њихову децу.⁶⁵ Стога је именовао Евдокију за намесницу, али је захтевао да потпише документ којим гарантује да ће сарађивати са кесаром Јованом, а да ће своје рођаке искључити из високодржавне политике.

Стратешки планови Константина Дуке у вези са формирањем династије пропали су шест месеци од његовог упокојења: августа Евдокија Макремволитиса успела је да убеди патријарха Јована Ксифилина (1063–1075) да поништи заклетву, преудала се за Романа Диогена који је био крунисан за цара, родила му је синове, а кесар Јован Дука напустио је владарску палату.

Каснији ток догађаја показао је да је управо кесар Јован Дука – најстарији и најискуснији изданак владарског дома Дука, човек који је за живота Константина X био упућен у све владарске послове и који се као отац бринуо о својим братанцима – остварио планове цара Константина X. Преузео је пресудну улогу у свргавању Романа IV Диогена и проглашењу Михаила Дуке за самодршца.⁶⁶ Стога се Пселови наводи који сведоче о дубоком поверењу, неизмерној љубави, међусобној подршци и заједничком доношењу државних одлука браће Дука чине сасвим тачни. Јован Дука је без сумње доказао да с разлогом носи титулу кесара.

Jasmina Šaranac Stamenković

(Faculty of Philosophy, University of Niš)

THE PERSONAL AND POLITICAL RELATIONSHIP OF EMPEROR CONSTANTINE X DOUKAS AND CAESAR JOHN DOUKAS IN THE WRITINGS OF MICHAEL PSELLOS

This research focuses on Letter no. 43 written by Michael Psellos and addressed to Caesar John Doukas, as presented in the critical edition of Psellos' collected letters by Stratis Papaioannou. The letter in question is different from the other 35 letters written by Psellos and addressed to Caesar John in the fact that it is the only letter to contain information pertaining to the nature of the relationship between the Doukas brothers – Emperor Constantine X Doukas and Caesar John Doukas. No other source, other than the letter in question, suggests that the trust and communication between the Doukas brothers had been eroded during the eight-year long reign of Constantine X.

⁶⁵ Гарланд сматра да цар Константин Дука није мислио да би августа Евдокија ставила интересе породице из које потиче пре интереса њихове деце, него да је желела да искористи умешност својих рођака у политици, те да је нехотице могла да поткопа дугорочне интересе Дука, в. L. Garland, *Byzantine Empresses. Women and Power in Byzantium, AD 527–1204*. London – New York 1999, 170.

⁶⁶ Michael Psellos, *Leben der Byzantinischen Kaiser (976–1075) Chronographia*, ed. D. R. Reinsch, Berlin – München – Boston 2015, 754, 756; Miguel Atalates *Historia*, ed. M. I. Pérez, Madrid 2002, 125; *Byzantium in the Time of Troubles. The Continuation of the Chronicle of John Skylitzes (1057–1079)*, ed. W. J. Nesbitt – E. McGeer, Leiden–Boston 2020, 128; Ioannis Zonarae *epitome historiarum III*, ed. Th. Bütner-Wobst, Bonn 1897, 704, 707.

The style of the letter is profound and cautious, while the tone can best be described as high panegyric. The letter implies that Caesar John Doukas and Michael Psellos were close friends. The information contained in the letter paints a clear picture of a dispute between the brothers concerning some matter of state (the exact nature of the issue cannot be ascertained), which led the Caesar, who at that point was situated in Antioch, to doubt the policies of his brother. In addition, the Caesar was beginning to feel as if he had lost the Emperor's grace. Michael Psellos, one of the Emperor's top advisors, was trying to convince him otherwise. The entire letter abounds in examples of the Byzantine Royal ideology, which saw the earthly Emperor as the mirror image of the heavenly God and, by extension, saw the decisions made by the Emperor as a manifestation of God's will.

Michael Psellos probably composed the letter between the January and April of the year 1060. In any case, the letter must have been composed before the 23rd of April of the same year, the date of the attempted assassination of the Emperor and the royal family which took place in Constantinople, as reliable sources indicate that Caesar John Doukas was in charge of pacifying the situation in the capital.

Based on information derived from a comparative analysis of Psellos' letter and his *Chronographia* as well as information from other Byzantine writers (Michael Attaleiates, Skylitzes Continuatus and Joannes Zonaras) referencing the relationship between the Doukas brothers, it is apparent that Caesar John Doukas was a confidant of the Emperor. Therefore, it is highly probable that Constantine X saw John Doukas as the best choice for regent for the young prince Michael in the case of his death.

This paper also contains the first Serbian translation of the letter in question.

